

Keeleteaduslik elulugu 2

Kust sa pärit oled?

Nele Karolin Teiva

Tartu ülikooli üldkeeleteaduse eriala
bakalaureuseastme üliõpilane

Ilona Tragel

Tartu ülikooli üldkeeleteaduse kaasprofessor

Keeleeluloo esimeses osas¹ alustasime keelekogemuse mõtestamisega päris algusest: mõtlesime enda (või mõne lähedase) esimestele sõnadele, keel(t)e omandamise keskkonnale ja sellele, milliseid suulisele keelele omaseid jooni meie esimestes kirjutatud sõnades leidsid. Lisaks pöörasime tähelepanu ka teistele keeltele meie ümber, mõtlesime, milliseid keeli ja kuidas õppinud oleme ning uurisime nende keelte kohta lähemalt andmebaasidest.

Seekord saadame sind, piltlikult öeldes, esiteks vanaemale külla ja seejärel palume vaadata enda ümber seda, kuidas sulle lähedasi kohti paljudest sarnastest eristatakse – uurida nende nimesid. Mõlemad osad keeleluu uurimisest on tihedalt seotud ajalooaga.

Keele piirkondlikud variandid ehk murded

Meie keelde toovad mitmekesisust erinevad piirkondlikud keelevariandid – murded ja murrakud. Sageli on meil selged mälestused vanavanemate kõneldud eripärasest keelest, kuid tasuks mõelda ka enda lapsepõlvkodule – millises murdealas su kodukoht asub, mis keelevariante selles piirkonnas kasutatud on või siiani kasutatakse? Millised on sellele keelevariandile iseloomulikud tunnused? Tartu ülikooli murdekorpus ja

¹ Teiva, Nele Karolin, Ilona Tragel 2021. Keeleteaduslik elulugu 1. Teadlik ja teaduslik pilk oma keelelule. – Oma Keel 2, 66–71. <https://www.emakeeleselts.ee/wp-content/uploads/2021/12/Teiva-Tragel.pdf>

eesti keele instituudi Murdekiikris on talletatud Eesti ala murdekeel. Sealt saad sõnade põhjal otsida, kas sinu ja su (vana)vanemate kõnes leiduvad keelejooned on tõepoolest teie elu- või päritolukoha murdele omased.

NÄIDE

Üliõpilane K.

Minu isa on pärit Tartu murdealalt (Viikberg 2019), täpsemalt Kambja murraku piirkonnast (Pajusalu jt 2018: 62). Minu ema on elanud Läänemurde Mihkli murraku ning Võru murde põhjarühma alal (Viikberg 2019; Pajusalu jt 2018: 62). Minu isa kõnepruugis esineb Tartu murdele iseloomulikku *-ks-i* asendamist *-it-ga* (*üks* → *üits*) ja seesütleva käände väljendamist *-s-i* asemel *-n-iga* (*metsas* → *metsan*) (Pajusalu jt 2018: 181), samuti Kambja murrakule omast *se-minevikku* (*andis* → *andse*) (Pajusalu jt 2018: 186). Lisaks kasutab ta teisisi Kambja murrakule omaseid sõnu, näiteks *aastanõ* 'aastane', *aigu* 'aegu', *edesi* 'edasi', *ess* 'ei', *õkva* 'kohe' ja *veeren* 'ääres' (Murdekorpus). Samas ei kõnele ta alati murdesõnadega, kuid nende kasutamine suureneb siis, kui vestluspartner murdes räägib. Tema töö nõuab vähe kirjutamist, kuid väga palju suhtlemist, seega on tal ka töötades võimalik murretega kokku puutuda ja murdekeelt kasutada.

Minu ema (vt K2) kõnepruugis võiks esineda läänemurdelikke jooni, näiteks vaheldumist *b-ga* (*kivi* → *kibi*), *i* asendumist *e-ga* (*ilm* → *elm*) või suurenenud *ä*-kasutamist (*hāda* → *ādā*) (Pajusalu jt 2018: 145–146). Samuti võiks olla viiteid Võru murrakule, näiteks *elās* 'elas' või *elo* 'elu' (Murdekorpus, s.a.). Sellist murdekeele kasutust ma aga tema kõnepruugis täheldanud ei ole. Selle põhjus võib olla erinevate murrete aladel elamine, samuti töö, mis nõuab korrektse kirjakeele kasutamist. Erinevalt minu isast ei tunne ta murrete vastu ka suuremat huvi.

Üliõpilane R.

Mäletan oma lapsepõlvest, et vanaema ikka keelas, et mis sa *ilpsad* 'lippad' siin niisama, või vanaisa näitas *kiitsharakat* 'harakat'. Minu abikaasa on pärit Tartust ja tuleb ikka ette, et ma kasutan mõnda sõna või väljendit, mis on talle võõras. Näiteks kui mõni kapp või tool logiseb, siis saan ütelda, et selline *kipakas kapp*, kui kevadel on kartulitel idud kasvanud, siis neid tuleb *itestada* ehk siis idud ära võtta. Kõik need sõnad kuuluvad Läänemurde Eesti murdesõnade hulka (Pajusalu jt 2018: 105). Selgelt on meeles juhus,

SOOVITUSLIKUD ALLIKAD

- Pajusalu, Karl, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg. Eesti murded ja kohanimed. Tallinn: EKSA. http://www.emakeeleselts.ee/digiraamatud/Eesti-murded-ja-kohanimed_kolmas-trykk_2018.pdf.
- Murdekorpus. <http://www.murre.ut.ee/mkweb/>.
- Jüri Viikberg 2019. Murdekiiker. Eesti murdenäiteid kõnes ja kirjas. Tehniline teostus Marko Petron, Indrek Hein, toimetajad Mari-Liis Kalvik, Tiina Laansalu. Eesti Keele Instituut. Veebiväljaanne. <https://www.eki.ee/murded/kiiker>.

kui olime Tartus külas. Nagu ikka söögilauas, lasti toiduvaagnad ringi käima, midagi jäi mu abikaasa seal valima ja ma siis ütlesin: „*Mis sa põimid, võta ära ja anna edasi!*“ Kogu ülejäänud laudkond arvas, et olen ise selle väljendi välja mõelnud. Esimesel võimalusel otsisin eesti keele seletavast sõnaraamatust (2009) ja seal on kirjas, et tegu murdesõnaga ja näidislausel: „*Tüdruk põimis liiga palju, kuni jäigi vanatüdrukukuks. Polnud aega paksu põimida ega paljast vedelat lürpida.*“ Laused pärinevad kirjanik Harri Jõgisalult, kes on pärit Pärnumaalt ja kasutas läänemurret.

Pärnakatel on üks nipp, kuidas kindlaks teha, kas teine inimene on Pärnust või Pärnumaalt pärit. Tuleb küsida: „Mida sulalumi teeb?“ Kui lumi *pakib*, siis nähtavasti on vestluskaaslane Pärnu kandist pärit. Valdaval osal mujalt Eestist pärit inimestel *hakkab lumi kokku*. Kui aga lumi peaks vestluskaaslasel *mätsima*, siis võib ta pärit olla saartelt. Eesti murrete sõnaraamatust (s.a.) võib leida näidislause: *kui kol-*

mas kord kuuse apused maha tullid, siss akas lumi pakkima, siss oli lumel minek käes, mis pärineb Pärnumaalt Saarest.

Mida tähendavad ja millest koosnevad sinu elukoha kohanimed?

Oluline osa keeleelust on end ümbritseva keelematerjali märkamine ja selle mõtestamine. Ajaloost teame, et nimesid pandi kohtadele, mis olid inimestele kuidagi tähtsad ja millest oli vaja rääkida. Eesti keele esimeste kirjapanekute hulgaski on kohanimedel kaalukas roll ning need annavad olulist infot ka keele arengu kohta (Pajusalu jt 2009). Ajalooandmed annavadki infot kohanimede päritolu kohta. Keeleteaduslikust vaatenurgast saad uurida oma kodukoha nimede struktuuri. Nime ülesehitust mõistes on ka lihtsam nime ajaloolisi variante ära tunda.

Millised objektid on sinu kodukoha ümbruses nime saanud? Milline on nimede ülesehitus (kas need on liitsõnad, nt *Metsa+küla* või on neis mõni järelliide, nt *Piiga+ste*)? Kas tead selliseid nimesid, mis

pole kaartidele ega andmebaasidesse jõudnud? Kas mõni koht on ajaloos olnud tuntud teise nimega? Miks ja millal muutus toimus? Kas mõni kohanimi on kadunud ja mis võis olla selle põhjus? Millette tulevad ja mida tähendavad koduümbruse suuremate külade, alevite või linnade nimed? Kodukoha nimede hulka kuuluvad ka veekogude, tänavate, linnaosade, talu(de), majade, ruumide jmt nimed. Vaneematelt ja vanavanematelt tasub uurida ka seda, kas nad teavad mõne kohanime saamislugu. Üliõpilaste keelelulugudest on tulnud välja huvitavaid pärimuslugusid, mida kohanimeraamat ei kajasta. Nende tausta peab muidugi selgitama, aga sinu keelelu rikastavad sellised lood kindlasti!

NÄIDE

Üliõpilane H.

Lennuki talu Patküläs sai oma nime õhuväelase Juhan Karl Fischeri järgi, kellele see maa teenistuse eest anti. Kui 1944. aastal punaarmee Eestisse jõudis ja et mitte kommunistide kätte sattuda, pani Fischer sauna põlema ning lasi enda seal maha. Kuigi ta sugulased jäid siiski Lennukile elama, olid pere parimad päevad möödas ning lõpuks müüsid Fischerid allakäinud talu perekond Veskile. Neilgi polnud hoonete korrashoiuks raha ning tänapäeval seal enam põldu ei harita ega loomi ei kasvatata, taluhooned on ajahambast puretud; ei lendurit, ta peret ega muud talupidajat seal enam pole, kuid Lennuki taluna tuntakse seda kohta siiani (vestlus vanaemaga 18.12.2021). Lennuki talu pole oma nime saanud mitte mõne geograafilise nähtuse, vaid selle elaniku järgi, teadaolevalt pole samas kohas ka varem talu olnud. *Lennuki* tüvi on ühesõnaline ning see lõpeb vokaaliga, täpsemalt on see sõna *lennuk* ainsuse omastava vorm, kus sõnatüvele lisandub lõpuformatiiv *-i*.

SOOVITUSLIKUD ALLIKAD

- Pajusalu, Karl, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg. Eesti murded ja kohanimed. Tallinn: EKSA (lk 227–297, struktuuri analüüs). http://www.emakeeleselts.ee/digiraamatud/Eesti-murded-ja-kohanimed_kolmas-trykk_2018.pdf.
- Eesti kohanimede andmebaas. https://www.eki.ee/knab/p_ee_et.htm.
- Eesti kohanimeraamat 2016. Koost. Marja Kallasmaa, Evar Saar, Peeter Päll, Marje Joalaid, Arvis Kiristaja, Enn Ernits, Mariko Faster, Fred Puss, Tiina Laansalu, Marit Alas, Valdek Pall, Marianne Blomqvist, Marge Kuslap, Anželika Šteingolde, Karl Pajusalu, Urmas Sutrop. Toim. Peeter Päll, Marja Kallasmaa. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://www.eki.ee/dict/knr/>.

- Eesti Keele Instituudi kohanimkartoteek (autentsed kogukondades tarvitatud nimed peamiselt 20. saj-st) <https://www.eki.ee/kohanimed/>.
- Maa-ameti geoportaal <https://geoportaal.maaamet.ee/est/> > kaardirakendused > ajaloolised kaardid (saab vaadata kohtade varasemaid kaarte).
- Rahvusarhiivi kaardid (kõige vanemad kaardid, mõisa- ja talukaardid) <https://www.ra.ee/kaardid/> (kasuta lehte täpsem otsing ja vali ka Digiteeritud kaardid ainult).
- Alas, Marit 2008. Kohanime muutumine kui nimekasutaja vajadus. – Oma Keel 1, 37–43. https://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2008_1/OK_2008-1_04.pdf.
- Alas, Marit 2016. Kohanimedest sotsio-onomastilisest küljest. – Oma Keel 2, 10–16. https://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2016_2/OK-2-2016_02.pdf.

Üliõpilane M.

Minu kodukohas Orissaares on poolsaar nimega Talleste, mis on tõenäoliselt tulnud sõnast tall, sest mere ääres karjatati siinkandis vanasti laialdaselt lambaid ja osades kohtades tehakse seda siiaaani. See võib olla lühendus nimest Tallekeste. Seda on alust oletada, sest *-ste*-lõpulised nimed on tihti tekkinud *-ne*-lõpuliste sõnade mitmuse omastavast (Pajusalu jt 2018: 279). Kaartidelt seda nime enamasti ei leia.

Kohanimedele ülesehituse analüüsimiseks saad abi raamatust „Eesti murded ja kohanimed“ (Pajusalu jt 2009). Eestis on väga tavalised näiteks kohanimede lõpud *-la* (nt Endla, Hargla, Kabala), *-vere* (nt Alavere, Ebavere, Rakvere) ja *-ste* (nt Halliste, Ihaste, Kallaste). Kas oled selliseid liiteid ka enda kodukoha nimedes märganud ja tead, mida need tähendavad? Näiteks *-vere* lõpuga kohanimed ei ole muide üldse verrega seotud. Kohanimesid uurides saad kindlasti teada veel palju muudki huvitavat.

Üliõpilane K.

Kodukohas Pärnus on mitmeid piirkondi, mida kutsetakse *Saugaks*. Näiteks on tänavad ning rajoonid *Uus-* ja *Vana-Sauga* ning ka samanimeline jõgi Pärnu külje all, kuid *Saugana* tuntakse ka *Sauga alevikke*, millest üks jääb Tallinna teele ning teine Tammiste poole. Oma struktuurilt koosneb nimi *Sauga* tüvest *Sau* koos sufiksiga *-ga*. Ajalooliselt on teda kirjutatud

ka kui *Sauck* või *Saugk* ning selle võimalikeks algkujudeks on L. Kettunen (Eesti kohanimeraamat 2016) pakkunud *Savikat* või *Savoikat* ning pakub, et sufiks *-ga* võis tähendada varem küla.

Sarja järgmises osas mõtleme nimedele edasi. Juttu tuleb nii isiku-, looma-, kasutaja- kui ka hüüdnimedest.